

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

VI/2012

ЛЕКСЕМЕ АНАТЕМА И ПРОКЛЕТИЈЕ ИЗ ОБИЧАЈНОГ И ЦРКВЕНОГ ПРАВА У СРЕДЊЕМ ВЕКУ КАО БАЗЕ У СРПСКОЈ ОНОМАСТИЦИ

Апстракт: У овом раду се говори о лексемама анатема и проклетије из обичајног и црквеног права у средњем веку које се срећу као базе у ономастици на подручју српскога језика. Топонимија је (као део ономастике) један од извора духовне културе важан за реконструкцију старе српске и словенске религије и митологије. Циљ рада је да се на примерима из ономастике у српском језику покаже како су клетве из обичајног и црквеног права, вршене као ритуал у одређеним околностима на култним местима, послужиле као мотивација да се од апелатива добије оним (топографско име). Тако се потврђује тачност латинске сентенције *Nomen est omen* – „име је знак“.

Кључне речи: лексема анатема, лексема проклетије, обичајно право, црквено право, средњовековни ритуал, српска ономастика.

О. Оквире теме превазилази питање друштвене функције коју је имала анатема у структури средњовековне власти (тј. црквеног права). Лоцирање анатеме (проклетија) за проклињање злочинца у обичајном праву, које је као институција у неким традиционалним етнографским областима у источној Србији претрајавало чак до Другог светског рата, захтевало је посебну пластику терена: неко узвишење на раскршћу путева близу старог култног места. Питање је када су се раздвојили црквено и обичајно право и да ли се анатема из црквеног права вршила ван сакралног објекта (црква или манастир). С друге стране, анатема из обичајног права у неким местима уз одређене велике празнике вршила се искључиво у најпознатијим манастирима.

1. Пошто апелативе анатема и проклетије доводимо у везу с појмом **клетва**, (а) *клетва* као синоним за грецизам *ἀνάθεμα* или (б) *клетва* као база изведенице *проклетије* у *pluralia tantum* (< *про-* + *клету* (*се*) + *-је*), неопходно је дефинисати овај једноставни књижевни облик с књижевнотеоријског аспекта.

„KLETVE – Arhaične narodne govorne tvorevine, nekad u sastavu *crne*, negativne magije, koje se javljaju u svim oblicima usmene književnosti, a zasnivaju se na verovanju da će se izrečeno neizostavno ispuniti. Kletve se izriču neposredno, u prvom ili drugom licu, ili posredno u trećem.“ (*Rečnik književnih termina*, 1985: 335).

2. Даље, осим књижевнотеоријског аспекта, лексема анатема и проклетије као базе у српској ономастици потребно је сагледати још са (а) лексикографског,

(б) енциклопедијског и (в) етнографског аспекта.

2.1. Савремени речници српскога језика примарно значење лексеме *анатема* потврђују из средњовековног црквеног права (та врста казне постоји и у савременој цркви), а етнографско значење је фигуративно – што потврђује његову архаичност.

2.1.1. У Речнику САНУ, књ. 1, стр. 114, стоји:

„**анатема ж** (грч. *anathēma*) **1.** (обично са глаголом *бацити*, *бацати*) чин којим се неко одлучује од цркве; проклетство. (...) *фиг. клетва, оштра осуда*. **2.** в. *анатемњак*.

Синоним за лексему *анатема*:

анатемњак м 1. нечастива сила; ђаво; **2.** проклетник; зао човек, неваљалац.“

2.1.2. У Речнику српскога језика, Нови Сад 2007, стр. 32, стоји:

„**анатема ж** грч. **а.** *искључење из верске заједнице; проклетство јеретика који изриче црква искључењем из верске заједнице: бацити анатему. б.* *фиг. клетва, оштра осуда, укор.* • **анатема га било** *проклет био.*“¹

2.1.3. За тумачење лексеме *проклетује* као базе у ономастици битна су значења под тачкама 2. и 3. у следећем наводу:

„**Проклетије ж 1.** *проклетство.* – Проклетија га црна однела. **2.** *народни обичај колективног проклињања неоткривеног злочинца. 3.* *белег у виду крста и гомила камења на месту на коме је вршено колективно проклињање злочинца. 4.* *лош човек или жена, проклетник, проклетница.* – Упропастила га она проклетија.“ (Филиповић 1960: 683).

2.2. У општим енциклопедијама, а посебно у специјалним енциклопеди-

јама из религије, дефинише се само значење лексеме *анатема* из црквеног права.

2.2.1. У општој енциклопедији (*Енциклопедија Југославије*, Загреб 1955, стр. 149) стоји: „**ANATEMA** (грч. *anathema zavjetni dar*), у црквеном смислу екскомуникација, изопћење, *prokletstvo* изречено на свечан начин. *Anatema sit!!* neka bude proklet! Formula црквеног проклетства из IV ст[олећа].“

2.2.2. У Речнику православне теологије одредница *анатема* је подробније дефинисана с теолошког аспекта:

„**АНАТЕМА**, *анатемисање*, *анатемизми*: чин крајње строгости, употребљаван од црквене власти за оне који проповедаху јерес против учења и морала, њиховим искључењем из заједнице и осудом тог њиховог погрешног учења. Израз: 'Нека буде анатема' јавља се на крају изложења православног учења од стране васељенског сабора, у смислу да ће онај који не исповеда овакво учење бити подвргнут осуди Цркве. *Анатема* заправо преузима јеврејску реч *херем*, која указује на предмет или личност над којима се призива и садржи проклетство Божије у случају кад заклетва или обећање није испуњено (Пон. зак. 7, 2, 26). Будући да нико не могаше испунити старозаветни закон, сви беху под проклетством закона. Међутим, Христос нас је искупио од клетве законске, поставши за нас клетва; јер је писано: 'проклет сваки који виси на дрвету' (Гал. 3, 13). Овај појам употребљава Свети апостол Павле као супротан благослову и као доказ да је спреман да преузме на себе осуду која притискаше његову браћу по телу, да их из љубави види обраћене: 'Јер бих желео да ја сам будем (*анатема*) одлучен од Христа за браћу своју, сроднике моје по тијелу' (Рим. 9, 3). Начелно, Црква има власт да суди и осуђује јереси, па чак и опраштајући онима који се излажу оваквом расуђивању.“ (Брија 1997: 7).

¹ *Анатема* у руском језику *анафема*, *проклятие*; *бацити на некога анатему* – *предат кого-л анафеме, проклятию* (И. И. Толстой, *Сербскохорватско-рускији словарь*, Издање „Русский язык“, Москва 1982, стр. 20).

2.3. Етнографски аспект. – У проучавању старе српске религије и митологије, посебно у култу камена, етнолог Веселин Чајкановић тражио је корене ритуала проклетја у српској традицији. У овом одломку, који је скоро уобличена етнографска цртица, даје се пресек досадашњих сазнања о *анатеми* (*проклетјама*) у етнографској литератури:

„По многим крајевима где наш народ живи налазе се, и постављене су од најстарије прошлости, гомиле камења, према којима се осећало и осећа се још религијско поштовање. Те гомиле имају облик купе, могу бити високе до два метра, а у пречнику имати до пет метара. Повод за њихово постављање била је жеља једне локалне заједнице да се какав народни непријатељ, паликућа, издајник, мучки убица или тиранин казни: ако се, на пример, паликућа, не може пронаћи, онда се од нагорелих греда начини крст, пободе у земљу; онда сви присутни, у свечаној формули, прокуну непознатог злочинца, и сваки од њих баци по један камен на крст. Гомила камења стално расте, јер је и доцније сваки пролазник дужан да, уз клетву, дода свој камен. Те гомиле зову *проклетје*, или примене (или наметне) гомиле. Понекад су такве гомиле постојале на тај начин што би кривац, по заједничкој осуди био од целог збора засут камењем – то је познато каменовање, које су, као народни суд, практиковали и многи други народи: у каменовању учествују сви, тако да душа убијеног, ако би хтео да се свети, не би знала да нађе правог крвника [...]; осим тога, каменови ће везивати душу за себе и одузети јој могућност освете.“ (Чајканович 1994: 163).

О проклињању као народној казни, о познатом народном правном обичају, говори и етнограф Боривоје Дробњаковић:

„Овај врло стари народни обичај, познат под разним именима: *стављање проклетје* (*темије*), *метање анатеме*, *чињење амина*, *наметне гомиле* итд. данас се углавном изгубио, али има података који указују да се у неким крајевима одржавао донедавно.“ (Дробњаковић 1960: 229).

3. У борби да се успостави систем више правде, тзв. Божије правде, човек је институционализовао клетву као једноставни књижевни облик који је за сваку прилику имао одређену форму и садржај. Кад је једном добијен кристализован облик за одређену прилику, клетва се као магијски облик речи чувала петрифицирана и преносила се усменним путем.

Међутим, остаци материјалне културе потврђују да су у прошлости клетве бележене на трајне подлоге за писање. Да су клетве старе творевине духа, показују **клетвене таблице** које су сачуване у многим културама. О историјату клетвених таблица у цивилизацијама које су имале писменост и инвентар клетви у српском језичком наслеђу, дугујемо антологији с метафоричним насловом *Речи које убијају* Вање Баришић Јоковић (2007).

3.1. У старим српским записима и натписима клетва се јавља као заштита од рушитеља споменика или унишитеља књига, који су тиме били заштићени и постајали свети објекти. С једне стране, у стереотипним завршецима писар моли да га не куну ако је што погрешно или је грешан по самом свом постојању, а с друге стране, куне онога ко би дирао у грађевину, скрнавнио споменик или књигу. Тако писар, у својој скромности, навлачи клетву на себе, али клетвом и штити своју творевину од других који могу нанети зло.

4. Остаці клетви срећу се и у другим књижевним жанровима, на пример бајалицама, лирским и епским песмама, причама. Сматра се да је најтежа

девојачка клетва – што је мотив неких народних предања, али и мотив у уметничкој књижевности (на пример у роману *Корени* савременог српског писца Добрице Ћосића).

4.1. Сачувани изрази у српском језику показују да су *анатема* и *анатемњаци* често синоними (уп. т. 2.1.1.), али имају и друге синониме: „За ђавола су познати још и ови црквени називи *анатема* и *сотона*: (а)натема га било, подбада га сотона.“ (Петровић 1948: 342). За ову прилику изостављамо дискусију о еуфемизмима типа *непоменик* за *анатемњака* (ђавола).

Милан Ђ. Милићевић говори о анатемњацима у бајалицама од падајуће болести (падавица, епилепсија), једне од најтежих болести коју је народ познавао (Милићевић 1984: 289–290).

Да анатемњаци нису некаква апстрактна бића већ имају свој физички изглед, показују текстови бајалица од падавице:

„Болан ми је (Петар),
а сретеше га **анатемњаци**:
глава им као сено,
очи као сито,
зуби као срп;
главом га уплашише,
очима га испише,
зубима га изедоше“ (Раденковић 1982: 262).

4.2. У српској (и уопште јужнословенској) народној поезији срећу се често клетве: куну и цареви, и кнежеви, и војводе, и принцезе, и „обични“ јунаци из народа (Суботић 2008: 137–148). Поред стереотипних клетви у виду једноставних књижевних облика, јављају се и клетве развијене у целе песме или епизоде (уп. епска песма *Кнежева клетва*). Српска традиција је као архетип прихватила да су због грешака почињених према народу, најчешће због издаје, проклете целе породице (Бранковићи) или поједине личности (Вук Бранковић за издају у боју на Косову и грчка принцеза Ирина, жена деспота

Ђурђа Бранковића, позната у народу *Проклета Јерина*, окривљена за пропаст Србије).²

4.3. Клетва је постала саставни део културе у регулисању односа у једној социјалној заједници, почев од породице, преко фамилије до заједнице једног села (која чини „збор“) и ширих друштвених група. За пример како нешто „ваља се“/„не ваља се“ узимају се приче с јасним поентама везаним за клетву, „која увијек на крају сустиже неваљалца“ – како каже народ. О томе сведочи етнолог Милан Ђ. Милићевић:

„Има доста прича о том како је Бог, Богородица, светац, владалац, владика, поп, старешина, родитељ, кога или што проклео, па га одиста клетва сустигла.

Или о том како се неко криво заклео, па му се стога пород изметнуо, те мусе све рађасулудо, грбаво, болешљиво, или иначе нагрдно, тек да је углед свету“ (Милићевић 1984: 289–290).

4.4. У Старом Влаху, лингвогеографској плохи, традиционалној етнографској области у горовитом пределу у западној Србији, до наших дана задржала се клетва као ритуал када појединац куне некога ко му је нанео неко зло, велику неправду. Аутор овог рада се сећа да је половином 20. века видео како свекрва куне своју снаху тако што клечи на земљи и три пута удара каменом о камен и, гледајући у небо па у земљу, сваки пут изговара речи клетве.

У Старом Влаху се сматра да не може свако да куне (може да куне онај кога је уједала змија, има красте по глави итд.), али ако неко куне криво („на правди бога“), клетва се враћа, „стиже га пола клетве“.

4.5. У индексу мотива који се јављају у епским песмама балканских Словена

² *Проклета Јерина*, у: „Српски митолошки речник“, Београд 1998, стр. 370–371. Види: Видан Николић: *О судбини грчког женског имена Ирина у српском језику*, у: „Nomen est omen (ономастички прилози)“, Ужице 2009, стр. 65–74.

као вид казне јавља се и каменовање с клетвом (анатемом), како се у народу зове „бацање под гомилу“ (Крстић 1984: 381). Извори показују да се каменовање с клетвом, тј. „бацање под гомилу“, јавља у свим крајевима Балкана (о овој казни, в. т. 2.3.).

4.6. Ритуални обред анатеме био је заступљен у црквеном праву често и на највишем државном нивоу, у односу црква, посебно тражења аутономије, аутокефалности. У историји је познато да је српски цар Душан имао велике проблеме када је дошао у сукоб са грчком црквом. О томе говори Вук Стеф. Карацић: „У првој половини XIV вијека српски цар Стефан силни (Душан) постави свога митрополита патријаром српскијем. Грци се на то врло расрде, али послѣ дуге срдње и (по обичају ондашњег времена) **анатеме** признаду српског патријара.“ (Карацић 1972: 36).

5. Како је речено, пагански ритуални обред којем се касније прилагодила и званична црква, те га уз извесне трансформације прихватила, у српској традицији вршио се око симболичне хрпе каменова на раскршћима, а има три назива: (а) *анатема*, (б) *проклетије* и (в) *клетвена гомила*. Често је тешко ова три појма одвојити зато што се у етнографској литератури узимају као синоними, али треба допустити нијансе у значењима које зависе од тога да ли се ритуал примењује у обичајном или црквеном праву.

6. Анатема као ритуал. – Анатема као ритуал обичајног права имала је своје строге законитости, које су биле везане и за злочинца (и његову породицу), али и саму камену хрпу као објекат који је настао у ритуалу анатеме (Петровић 2000: 20).

6.1. О анатемисању злочинца, С. Петровић каже:

„Једном анатемисан злочинац синоси консеквенце моралне природе: мештани отписују читаво домаћинство

које је са злочинством повезано, тачније са презрењем се гледа на ово породично братство, а комуникација видно слаби. [...] Према веровању 'клетва' досеже до деветог колена“ (Петровић 2000а: 3).

6.2. Уз нагорели колац на који се баца камење у ритуалу анатеме, остављају се близу саонице на којима је вожен мртац на гробље, које ту остају 40 дана од сахране. Све је то била опомена онима који посегну да изврше некакав злочин и поремете устаљени ред једне заједнице.

6.3. Када престаје „анатемисање“ злочинца?

„После ритуала анатеме, обично су остајале гомиле камења, и свако ко би пролазио поред њих био је дужан да баци свој камен, изговарајући клетве молитве. Веровало се, ако то не учини, да ће анатема прећи на пролазника. Анатема је могла бити скинута после злочиначког покајања или после божије казне (болести, невоље, осиромашења) која би га снашла. Тада би пролазници престали да бацају камење и да проклињу“ (*Словенска митологија*, 2003: 4).

7. Проклетије као ритуал. – У култу камена као безличног демона и божанства, „познате су симболичне хрпе каменова на раскршћима, које настају из вршења једног древног, мада не искључиво српског обичаја под именом **проклетије**. Реч је о проклињању злочинаца којима село није успело ући у траг“ (Петровић 2000г: 64).

7.1. У ритуалу проклетија тачно се знала улога свих актера (свештеника, сеоског кмета): на једном месту, на раскршћу био је скуп свих домаћина (може бити у одређени дан, празник у годишњем циклусу или по потреби) и почиње ритуал проклињања непознатог злочинца. Проклетије се упражњавају у селима која су знатно удаљена од градског центра, „у местима где су слово закона и полицијска оператива ретко

достижни. [...] Ту је већи притисак на свако индивидуално искакање него у градском средишту“ (Петровић 2000а: 62).

7.2. Проклетије су биле важна институција у једној друштвеној заједници. „Са проклетија неће нико ништа узети, зато се оне могу вековима да одрже, све док их време не растури. Народ и остале своје белеге чува од квара, и нипошто их неће дотаћи без велике невоље.“ (Тројановић 2008: 579).

8. Клетвена денија као ритуал. – Клетвена денија као ритуал разликују се од анатеме и проклетија из обичајног права зато што се само одржавају у званичној институцији Цркве (дакле, у објекту као што је црква или манастир). Етнолог Лука Грђић-Бјелокосић писао је о клетвеним денијама у старој Херцеговини, која су се држала у цркви или манастиру:

„Пошто когођ замоли свештеника да разгласи да ће он држати клетвена денија, онда то свештеник огласи с двери, пошто јеванђеље чита, ако и код амина. [...] Од свих клетвених денија у Херцеговини, веле да су најбоља клетвена денија манастира Пиве. Ако се ту држе денија, онда ће се лупеж свакако помамити и у помами скапати.“ (Грђић-Бјелокосић 1984: 157).

Познато је да је у неким црквама постојао у средини цркве камени подест на којем је стајао окривљени, а у висини његових очију два круга са свећама која су се окретала у супротном смеру. Свештеник је клео, а народ је „аминао“, а окривљени – кажу – никада није био да не призна ако је крив.

9. Топографска имена с базом анатема. – У синхроној ономастици на српском језичком подручју фреквентнија су топографска имена с базом *анатема* од базе *проклетије*. То је вероватно зато што је у наслеђу из дијахроне ономастике остало више топографских имена с базом *анатема*, која је била у

употреби у црквеном и обичајном праву.

9.1. Претпоставимо да је у прошлости свако етнографско или административно подручје, нека мања ћелија која је била окупљена око једног „збора“, организована по принципу припадности племену, фамилији и природним окружењем, имала једно култно место на којем је вршена анатема. Та култна места обично су била раскршћа на прометним путевима. Ако би се пажљиво употребљавала висина неких планинских врхова који носе називе по *анатема*, види се да су приближно исте висине (око 1000 метара). Подразумева се да се ово односи на планинске области, али не и на равну Мачву или брдовиту Шумадију.

9.2. „У топонимији *анатема* је озлоглашено место, често поред раскршћа где је народ правио 'проклетију'. То је и место које је црква озлогласила, и на коме је, може бити, раније постојао култ (храм и идол) неком древнијем словенском, односно српском божанству. Сада је добило сасвим негативну конотацију.“ (Петровић 2000б: 142).

9.3. Лексема *анатема* је посуђеница из грчког, преузета без фонетских и морфолошких трансформација. О пореклу лексеме *анатема*, етимолог Петар Скок каже:

„*anatema* f (13. v.) [...] Balkanska riječ crkvenog podrijetla: gr. ἀνάθεμα «isto» (od ἀνά «gore», τίθημι «postavljam»“).³

У истој одредници, П. Скок тумачи изразе који у себи садрже лексему *анатема*:

„Значајно је да се замјеничким генитивом, у којем је лице које се проklinje, taj uzvik može rastaviti u dva dijela: *anate ga, te, ili mate*. Та синтаксичка конструкција настала је према *nalet ga bilo, sramota te bila*. Не мислим да је узвик настао од гр.

³ Уп. М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, том I, А–Д, Издательство Прогрес, Москва, **анáфема**, стр. 77.

kosog padeža *ἀνάναθέματος*, nego od *anatema te bilo*, u kojem je genitiv *te* zbog prethodnog sloga u ljutini (afektu) bio krivo spojen i tako srašten ostao a kako je riječ duga, pretpostavljena je također zbog afekta.“ (Скок 1971, књ. I: 40–41).

9.4. На „митолошким мапама“ Сретен Петровић бележи неколико оронима са базом *анатема* (Петровић 2000):

(1) **Анатема** (1058 метара), врх на Великом Јастрепцу (мапа број 23);

(2) **Анатема**, на планини Црни врх, код Витановца (мапа број 24);

(3) **Анатема** (1086 метара), брдо код Ваљева (мапа број 53-б).

9.5. Издвајамо и из других извора топониме с базом *анатема*:

(4) **Анатема**, назив вира у реци Градац, код Ваљева (*Етимолошки речник*, књ. I: 156).

(5) **Анатемски поток**, код Београда (*Етимолошки речник*, књ. I: 156).

(6) „Изнад села Полома је превој **Анатема**, између Великог Суворора и Шилкове косе. У Полому ми нису умели ништа да кажу о том имену, које је несумњиво успомена на некадашњи обичај анатеме или проклетуја.“ (Филиповић 1972: 207).

„На Усековање (11. септембра) ишло се у браће линцуре и срчаника на Барице до места Анатема изнад села Полома; старији су брали, а млађи се проводили.“ (Филиповић 1972: 146).

(7) У Прњавору, у области Лепенца, „зиратна је земља делом у селу између махала, много више ван села на местима званим **Анатема**“ (Радивојевић 1930: 192).

„Данашња је пак трећа црква која постоји близу *проклете гомиле Анатема*.“ (Радивојевић 1930: 194).

(8) **Анатема** – „део сеоског хатара“ у селу Бабе (област Космај) (Дробњаковић 1925: 54).

(9) „У селу Ропчеву (Космај) су ми причали да још и сада у **Анатем**и наила-

зе на остатке ’неког манастира“ (Дробњаковић 1925: 15 и 88).

(10) **Анатема**, „узвишење“, брдо код манастира Раче, код Бајине Баште (Павловић 1930: 379).

10. **Топографска имена с базом проклетује**. – Како је речено, у ономастици на српском језичком подручју мање је имена с базом *проклетује* него с базом *анатема*. Дакле, у култу камена као безличног демона и божанства „познате су симболичне хрпе каменова на раскршћима, које настају из вршења једног древног, мада не искључиво српског обичаја по имену *проклетује*. Реч је о проклињању злочинаца којима се није ушло у траг“ (Петровић 2000: 64).

10.1. Творба лексеме *проклетује* је типична за суфиксалне изведенице од префиксалног глагола у облику трпног партиципа, а етимологија базе *клет(ва)* је провидна.

10.1.1. Лексема *проклетује* (pluralia tantuum), суфиксална изведеница, како је речено, префикс + корен + суфикс (*про-* + *клет(и се) + -је*).

10.1.2. Етимологија лексеме *клетва*: „*klėti (se)*, *kùnēm* imperf. [...], baltoslavenska, sveslavenska i praslavenska (**kłęti, kľno*) pravni izraz «jugare»“ (Скок 1972, књ. II: 97).

10.2. Примери топографских имена с базом *проклетује*:

(1) „**Проклетује**, планина између Скадарског језера на југозападу и горњег тока Ибра на североистоку. Главни планински гребен је 70 километара дугачак. [...] Убрајају се у најлепше и најкршевителије планине Балкана.“ (*Нова енциклопедија у боји*, књ. II, Л–Ш, Београд 1978, 1454).

(2) У селу Ручићи, област Космај, „место код ушћа потока Кулаче зове се **Проклетује**“ (Филиповић 1960: 11).

М. С. Филиповић, на другом месту, тумачи како је добијено име *Проклетује* и тумачи пагански обичај дозивања

утопљеника да се спречи временска непогода. „Саставци речице Кулаче и Девисиловице се зову *Проклетије*, јер се ту утопио неки Радојевић из Врнчана са још четири друга. Пошто је њих опојао поп из Бољковаца, после није било града (тј. после њихове погибије очекивао се град).“ (Филиповић 1972: 220).

II. Клетвена гомила. – У старој Херцеговини се обредне хрпе каменова које се налазе поред раскршћа зову **клетвене гомиле**. Познато је да је на подручју Херцеговине клетвене гомиле било лако направити зато што је то каменити предео (Тројановић 2008: 581).

Међутим, гомила има и у другим крајевима који нису каменити. О томе Станоје М. Мијатовић каже:

„Ако су белези постављени од земље, били правилно уздигнути у виду хумке (могиле, гомиле) или малог пласта сена. Ако су од камења, прављене су у виду камених гомила, које су биле налик на проклетије ил анатеме. Овакви су белези до скоро постојали на многим местима по Ресави, па их је данас нестало, те се само још по где-где помињу“ (Мијатовић 1930: 161–162).

У зависној терминолошкој двочлавној синтагми *клетвена гомила* већ нам је познат атрибут *клетвена*, а о етимологији лексеме *гомиле* било је речи у стручној литератури. И овога пута поћи ћемо од мишљења етимолога П. Скока:

„*gòmila* f (Vuk, II. v.) = *gromila* (Vuk, 17. v., *г* прет *gromača*, v.) = *gromilja* (Lacstrić) «1. congeries, hrpa kamenja, 2. hrpa uopće, 3. ograda od kamena [...]». Stariji je oblik *mògila* f (14. v.). ... Taj se oblik kao i novogrčki tumači iz cslav. *mogyla*, sa *y > u* kao u *matukë < motyka > motika*“ (Скок 1971, књ. I: 588).

II.1. Проблем фреквентности овог типа микропонима је у томе што је тешко раздвојити када је ово апелатив, а када је апелатив „прерастао“ у микропоним.

Пронашли смо само један пример микропонима, али и то потврђује да је и ова двочлана терминолошка синтагма била мотивација за настанак микропонима.

„У селу Сливници једно брдо има назив **Клетвена гомила**.“ (Српски митолошки речник 1998: 372).

II.2. Јован Ердељановић каже да у Старој Црној Гори, у селу Просени До, на вису Крст, постоји „доста велика *камена гомила*, тако да бисмо могли у овом случају сматрати као један од оних многих примера за првобитан тесан однос напуштене многобожачке и примљене хришћанске вере код нашег народа у овим крајевима“ (Ердељановић 1978: 560).

II.3. У Старом Влаху се срећу микропоними са базом *гомиле* (дијалекатски *громиле*), али то не мора да су клетвене гомиле већ оне које су настале крчењем земљишта и које брзо нарастају у купине и други коров.

„Међу њима има, обично на раскрсницама путева, и таквих, које су остале у вези са обичајем проклињања и оне су познате под напред наведеним именима [*проклетије (темије)*, *анатеме*, *наметне гомиле*] или само као *гомиле*. Ове су гомиле на местима на којима је извршено проклињање или анатемисање некога који је учинио нешто рђаво.“ (Дробњаковић 1960: 229).

„У Херцеговини има гомила које су познате под именом 'наметне' или 'приметне' гомиле. По подацима којима се располаже оне су настале на овај начин: 'Кад би какав кнез или који други старешина био зао у своме пределу или селу, па би људима дотузило својом злоћом, онда би се сви скупили на њега те би га опушили, а он би бежао пред њима, и где би га стигли, ту би га камењем убили, па би на њега навалили велику гомилу камења и проклели би га.“ (Дробњаковић 1960: 231).

12. Уместо закључка. – Микротопонимија на српском језичком подручју с базама *анатема* и *проклетје* (и *клетвене гомиле*) остатак је духовне културе, а показује да ономастика може бити поуздан извор за могућу реконструкцију старе српске и словенске религије и митологије. Дакле, и мали остаци трагова паганског и старог средњовековног ритуала, сачувани у именима места на којима су се вршили магијски ритуали и дајући име месту (име које је често тешко раздвојити кад је апелатив а кад је оним), осветљавају део прошлости потребан да би се разумео културни живот народа у једном периоду, важном за познавање цивилизацијских токова.

Извори и литература

1. Брија, Јован (1997), *Речник православне теологије*, Београд: Српска православна црква.
2. Баришић Јоковић, Вања (2007), *Речи које убијају, антологија клетви*, Нови Сад: Матица српска.
3. Грђић-Бјелокосић, Лука (1984), *Из народа и о народу*, Београд: Просвета.
4. Дробњаковић, Боривоје (1925), *Космај*, СЕЗБ, књ. XLVI, Насеља и порекло становништва, књ. 26, Београд: СКА.
5. Дробњаковић, Боривоје (1960), *Етнологија народа Југославије*, први део, Београд: Научна књига.
6. *Етимолошки речник српскога језика* (2003), уредник Александар Лома, књ. 1, А-АШ, Београд: Институт за српски језик САНУ.
7. Ердељановић, Јован (1978), *Стара Црна Гора. Етничка прошлост и формирање црногорских племена*, Београд: Слово љубве.
8. Карацић, Вук (1972), *Етнографски списи*, Београд: Просвета.
9. Кулишић, Шпиро, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић (1998), *Српски митолошки речник*, Београд: Етнографски институт САНУ, Интерпринт.
10. Мијатовић, Станоје М. (1930), *Ресава*, СЕЗБ, књ. XLVI, Насеља и порекло становништва, књ. 26, Београд: СКА.
11. Милићевић, Милан Ђ. (1984), *Живот Срба сељака*, Београд: Просвета.
12. Николић, Видан (2009), *О судбини грчког женског имена Ирина у српском језику*; у: „Nomen est omen (ономастички прилози)“, Ужице: Учитељски факултет, 65–74.
13. Павловић, Љуб. (1930), *Соколска нахија*, СЕЗБ, књ. XLVI, Насеља и порекло становништва, књ. 26, Београд: СКА.
14. Петровић, Петар Ж. (1948), *Живот и обичаји народа у Грузи*, СЕЗБ, књ. LVIII, Београд: СКА.
15. Петровић, Сретен (2000а), *Антропологија српског ритуала*, Ниш: Просвета.
16. Петровић, Сретен, „Митолошке мапе“, интернет, доступно на: <http://www.skribd.com/doc/24323935/Sreten-Petrovic-Srpska-Mitologija-Mitoloske-Mape> (приступљено 24. августа 2012).
17. Петровић, Сретен (2000б), *Митолошке мапе са прегледом јужнословенског простора*, Ниш: Просвета.
18. Петровић, Сретен (2000в), *Митологија раскришћа*, Ниш: Просвета.
19. Петровић, Сретен (2000г), *Систем словенске митологије*, Ниш: Просвета.
20. Раденковић, Љубинко (1982), *Народне басме и бајања*, Ниш – Приштина – Крагујевац: Просвета – Јединство – Светлост.
21. Радивојевић, Т. (1930), *Насеља у Лепеници*, СЕЗБ, књ. XLVII, Насеља и порекло становништва, књ. 27, Београд: СКА.
22. *Rečnik književnih termina* (1985), Београд: Nolit.

23. Skok, Petar (1971–1974), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. I–IV, Zagreb: JAZU.
24. *Словенска митологија, енциклопедијски речник* (2003), уредници С. Толстој и Љ. Раденковић, Београд.
25. Суботић, Љиљана (2008), *Синтаксичко-семантичка структура келтви у епским народним песмама*, „Српски језик“, Београд бр. 13/1–2, год. XIII: 137–148.
26. Тројановић, Сима (2008), „Лапот и проклетје у Срба“, у: *Јединство народног духа*, Београд: Службени гласник, 572–585
27. Филиповић, Миленко С. (1960), *Таково*, СЕЗб, књ. LXXV, Насеље и порекло становништва, књ. 37, Београд: СКА.
28. Филиповић, Миленко (1972), *Таковци, етнолошка посматрања*, СЕЗб, књ. LXXXIV, Расправе и чланци, књ. 7, Београд: СКА.
29. Чајкановић, Веселин (1994), *Стара српска религија и митологија*, Београд: СКЗ – БИГЗ – Просвета – Партефон М.А.М.

**LEXEMES ANATEMA AND PROKLETIJE FROM THE
COMMON AND CHURCH LAW IN THE MIDDLE AGES,
AS STEMS IN SERBIAN ONOMASTICS**

Summary

This paper deals with lexemes *anatema* and *prokletije* as used in the common and church law in the Middle Ages, which can be found as stems in Serbian onomastics. The lexeme *anatema* (Greek *anathēma* – ἀνάθεμα) denotes a cult place where, according to the common and church law, an outcast from a social group or a sinner in church was convicted. The lexeme *anatema* is found in the names of hills *Anatema* (at several locations), the name of the village *Anatema*, or as part of the name of the brook *Anatenski potok* ('Anatema brook'). The lexeme *prokletije* is a compound noun consisting of prepositional and nominal elements (*pro-* + *kleti* + *-je*) and denotes a cult place at the crossroads where the ritual of putting a curse on someone who committed an offence, a crime or a sin was performed. The name of the mountain *Prokletije* is the confirmation of this mediaeval ritual.

vidnik@ptt.rs